

J o ž e f K o š i č, *Življenje Slovencev med Muro in Rabo*. Budapest, 1990. 191 strani.

Zdi se mi, da Košičeva knjiga ni bila deležna pozornosti širše strokovne javnosti, zato sem se odločil za ta nekoliko zapoznel zapis.

V knjigi so natisnjena izbrana dela J. Košiča (1788 - 1867), gornjeseniškega župnika. Rojen je bil v Bogojini v učiteljski družini. Nižjo gimnazijo je obiskoval v Kőszegu, višjo gimnazijo, licej in bogoslovje v Sombotelu, kjer je bil 1811 posvečen v duhovnika. Od 1816 je bil župnik v Dolenjem, od 1829 pa v Gorenjem Seniku. Prof. dr. Vilko Novak, najboljši poznavalec Košičevega dela, je v knjižici objavil kratek, a tehten sestavek o njegovem delu. Opozoril je na posamezne spise, vire Košičevih spoznanj, tudi na zmote in na ocene sodobnikov o njegovem delu. Tako imamo celovitejši vpogled v Košičevo delo in hotenja.

Košič je bil rojen na slovenskem ozemlju med Muro in Rabo, ki je bilo po prvi svetovni vojni priključeno k Jugoslaviji, služboval in deloval pa predvsem na slovenskem ozemlju, v Porabju, ki je bilo dodeljeno ogrski državi, oziroma je ostalo v okviru te države, kot ene od naslednic Avstro-Ogrske monarhije. Peter Kozler je bil v sredini 19. stoletja, ko je začrtal slovensko narodnostno mejo natančneji kot poznejši določevalci državne meje med Ogrsko in Jugoslavijo, če je bil njihov namen pri razmejevanju držav, da narodnostno načelo upoštevajo. Košič je zapisal, da je v njegovem času v Železni in Zalski županiji živel 40.800 Slovencev, številni pa so živeli v sosednjih krajih, kjer so bili v službi, na šolanju ali pa so bili lastniki pravih posestev. Zdi se, da podrobnejše študije o razvoju prebivalstva ob meji od Košičevih časov do danes nimamo. Taka študija bi pokazala tudi razvoj madžarskega in slovenskega prebivalstva na obeh straneh sedanje državne meje. V Porabju je kljub prizadevanju v zadnjem obdobju poznavanje slovenskega jezika skromno. Nenaklonjene razmere do pokrajine in slovenskega jezika so bile očitne. V Gorenjem Seniku, kjer je služboval Košič, do pred kratkim tudi ni bilo slovenskega župnika. Ob nedeljah je tja prihajal župnik maševati v slovenskem jeziku s te strani državne meje. To ni vzpodbudno. Upajmo, da bodo razmere Porabskim Slovencem v prihodnje bolj naklonjene. Na to kaže najbrž tudi izid Košičevih spisov. Izšli so s pomočjo Sklada za narodnostne manjšine na Madžarskem, Ministrstva za kulturo RS in Društva Mladost. Matična država bo morala poiskati pota za še tesnejše sodelovanje z porabskimi Slovenci, s to maloštevilno slovensko skupnostjo, ki je v neugodnih razmerah ohranila svojo etnično pripadnost.

V obravnavani knjigi je ponatisnjenih pet Košičevih del, med njimi tri knjige in Slovenska pesem ob odprtju prvega ogrskega gledališča v Pešti 1837. Od ponatisnjenih del je bil doslej širši slovenski javnosti poznam le spis *Starine Železnih in Salaskih Slovencev*. Dr. J. Gruden ga je kot rokopis uporabil pri pisanju poglavij o »ogrskih Slovencih« v *Zgodovini slovenskega naroda* in objavil v ČZN, 1914. V knjižici je natisnjen v dopolnjeni obliki. Spis O Slovencih na Ogrskem je prvič natisnjen v slovenščini. Ob njem je prof. Novak zapisal, da je bil Košič prvi Slovenec, ki je sestavno opisal ljudsko življenje in kulturo dela svojega naroda. Iz tega dela zvemo največ o razmerah in navadah Slovencev med Muro in Rabo v začetku prejšnjega stoletja. V knjigi so ponatisnili tudi Košičevo knjigo *Zobrisani (omikani) Sloven i Slovenka med Múrov in Rábov*, ki jo ima prof. Novak za najzanimivejšo Košičevo knjigo. Pobudo za to knjigo je avtor našel v Slomškovem delu *Blaže in Nežica v nedeljski šoli*. Košič je velik del knjige povzel dobesedno ali v skrajšani obliki, dodal svoje misli in pisal o domačih verskih razmerah. V knjigi so ponatisnili tudi njegove *Zgodbe Ogrskega kraljestva* in *Kratki nauk ogrskega jezika za začetnike*. Nekateri Košičevi spisi so v knjigi ponatisnjeni v knjižnem jeziku, drugi v narečju. Zadnje bodo težje prebirali bralci, ki ne poznajo narečja, zato so na koncu knjige dodali slovarček narečnih besed.

Ludvik Čarni

Peter Borisov, *Ginekologija na Slovenskem od začetka do leta 1980*. Ljubljana : Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1995. 425 strani.

Prof.dr.med.dr.sc.med. Peter Borisov je pred kratkim izdal pomembno in koristno knjigo. Borisov je ginekolog-specialist, vendar tudi izkušen in ploden zgodovinar medicine; bil je dolgoletni predstojnik Inštituta za zgodovino medicine pri Medicinski fakulteti ljubljanske univerze. Potem ko je pred leti objavil prav tako kapitalno delo *Zgodovina kirurgije na Slovenskem*, je Borisov zdaj obdelal razvejano področje ginekologije in porodništva v svoji domovini. Že ob samem naslovu knjige bi morali povedati, da je preveč omejen, ker prav medicinska pomoč nosečnicam in porodnicam zavzema velik del te nove knjige in je ponekod celo v središču njegovega raziskovanja.

Knjiga je urejena kronološko: čas pred reformo šefa avstrijskega zdravstva Van Swieten, to je do konca 18. stoletja, nato razvoj bolnišnične in klinične ginekologije ter porodništva na nekdanjem Kranjskem vse do druge polovice 19. stoletja. Sledijo: razvoj porodništva in šolanje babic do začetka 20. stoletja, obdobje razvoja obeh disciplin od druge polovice 19. stoletja do konca prve svetovne vojne ter obdobje med obema svetovnim vojnama. Na koncu je zelo zanimivo obdelano obdobje 1945-1980.

Pisec monografije je obdelal veliko gradiva, od originalnih dokumentov in statističnih podatkov do bogate literature, ki zajema tudi mnoge publikacije iz drugih dežel. Podrobno so raziskana za ginekologijo in porodništvo pomembna mesta, kot tudi vzajemne povezave s strokovnim razvojem in s protagonisti stroke v sosednjih državah, predvsem v Italiji in Avstriji.

Posebej zanimivo je opozoriti, da je bila prva slovenska knjiga z omenjeno tematiko, popularno delo A. Makovica "Prasanja inu odgovori zhes Vshegarstvu", natisnjena že leta 1782.

Sedaj pa bomo z našim prikazom preskočili okoli 160 let...

Avtor je v knjigi namreč prikazal tudi, kako je bila organizirana skrb za porodnice v času osvobodilne vojne 1941-1945, tj. organizacija porodništva v ilegali oz. v partizanskih bolnišnicah, ki so ostale zahvaljujoč patriotizmu in podpori prebivalstva neodkrita. Ob zaključnem obdobju narodnoosvobodilne vojne v Sloveniji pa je bil organiziran za posebno težke in zahtevne ženske bolnice letalski prevoz v zavezniške baze v osvobojenih delih Italije, kjer so bile dobro opremljene bolniške ustanove.

Opombe v tej obsežni knjigi obsegajo 80 strani. Najdaljša je posvečena Ignazu Semmelweisu in njegovim izkušnjam na področju poporodne vročine in sepse. Na koncu knjige je Borisov dodal obsežen povzetek v angleščini.

Ob koncu tega kratkega prikaza lahko predvsem ugotovimo, da sta se ginekologija in porodništvo v slovenskih deželah razvijala podobno kot v sosednjih državah na zahodu. Nekateri protagonisti stroke so bili tudi mednarodno znani. To velja predvsem npr. za Alfreda Valento pl. Marchturga (1869-1926), za Pavla Lunačka (1900-1955) in od leta 1955 za Franca Novaka.

Zdenko Levental

L o j z T r š a n, OF v Ljubljani. Organiziranost v času italijanske okupacije 1941-1943. Ljubljana : Arhiv Republike Slovenije, 1995. 197 strani.

Arhiv Republike Slovenije je v zadnjih letih začel z obsežno in premišljeno založniško dejavnostjo, s kakršno se težko pohvalijo tudi osrednje znanstvene institucije v državi. Zlasti je pomembno, da je ta vodilna arhivska ustanova, poleg razstavnih katalogov, inventarjev ter arhivskih virov kot stalnih izdaj, začela izdajati magistrske naloge svojih delavcev. Na ta način namreč njegovo vodstvo omogoča, da delovni in ambiciozni strokovni kader pride (najprej do prve) knjižne izdaje, poleg tega jih s tem spodbuja k novim in še večjim raziskovalnim naporom in ne nazadnje še bogati slovensko historiografijo s kvalitetnimi raziskavami manj znanih procesov in dogodkov iz naše bližnje in daljne preteklosti.

Eno izmed lično oblikovanih monografij, ki jih je Arhiv izdal sredi letošnjega leta, je tudi magistrsko delo Lojza Tršana, zgodovinarja, ki je strokovni in širši javnosti znan kot avtor več razprav in člankov iz tematike druge svetovne vojne, ki jih je objavil v strokovnih revijah in osrednjih časnikih. Neznano tudi ni, da v zadnjem času tvorno sodeluje v ekspertni skupini za določitev meje med Slovenijo in Hrvaško ter Arhivskem društvu Slovenije.

Magistrsko delo, ki ga je Tršan na Filozofski fakulteti zagovarjal že leta 1990, je rezultat njegovega večletnega natančnega in trdega dela. Avtor se pisanja namreč ni lotil že takrat, ko je proučil dosegljivo literaturo in dokumentarno gradivo, temveč šele potem, ko je zbral pričevanja ljudi, ki so dejavno sodelovali v dogodkih, ki jih je sklenil podrobno raziskati. Največji del tovrstnega gradiva je zbral v času, ko je bil profesionalni zgodovinar pri občinskem odboru Zveze borcev v Ljubljani. Tršan se je v svojem knjižnem prevencu lotil problematike iz časa druge svetovne vojne, ki doslej še ni bila podrobneje raziskana in predstavljena. To je organizacija in delovanje OF (Osvobodilne fronte) v Ljubljani in njeni okolici med leti 1941 in 1943, torej v času, ko Ljubljana ni bila le središče oboroženega odpora, brez katerega bi - po Kardeljevih besedah - "stradali (...) in se pretvorili v majhno četo, ki se neprestano izvleči iz obkolitve". Bila je tudi središče političnega dogajanja na Slovenskem, kajti tu so bila vodstva pomembnejših predvojnih političnih strank, sindikalnih gibanj in organizacij. Kot je razbrati iz uvoda, je osrednjo pozornost namenil razvoju organizacije in kadrovske strukture OF in njenih "sestrskih" organizacij (Ljudske pomoči, Narodne zaščite, Delavske enotnosti in Mladinske OF), oblikam, s pomočjo katerih so se aktivisti temeljnih in drugih skupin na terenu povezovali v matične in terenske odbore OF (te oblike so po njegovi oceni največ pripomogle, da je OF tako hitro prerasla v množično organizacijo). Podrobneje so ga zanimali še odnosi posameznih skupin do Dolomitske izjave ter njeno udejanjanje v Ljubljani, pa tudi posledice, ki so jih imele določene akcije okupatorja in njegovih domačih zaveznikov na razvoj OF v obravnavanem obdobju.

Zaradi preglednosti je knjigo razdelil na štiri poglavja, ki so časovno razmejena s sledečimi pomembnimi dogodki: ustanovitev Protiimperialistične fronte, obžičenje mesta, začetek množičnih italijanskih represalij ter sprememba ustroja OF, božične racije, kapitulacija Italije. V skladu z opisano zasnovo je pisec v začetnem poglavju ustvilil, kako je potekalo ustanavljanje posameznih odborov OF v Ljubljani in njeni okolici in sicer od maja 1941, ko je obstajala le vrsta "različnih povezav" med prijatelji in somišljeniki in ni bilo posebnega organizacijskega merila, pa do konca leta 1941, ko so začeli organizacijo sistematično graditi in so odbori OF poleg političnih začeli prevzemati tudi nekatere oblastne naloge (pobiranje narodnega davka in posojila, nabiranje prostovoljcev in zimskih potrebščin, agitiranje za narodno enotnost in "bojevanje" proti narodnim izdajalcem). Pri tej analizi ni zaobšel temeljnih problemov in vprašanj, ki so tesno povezani z vzpostavljanjem organizacije OF. Do tistih, ki so že znani in obdelani, se mu ni bilo treba opredeljevati, temveč jih je samo povzel. Manj znane in še ne dovolj raziskane pa je podrobneje proučil in izpostavil. Med prve nedvomno sodita dejstva, da so bili komunisti jedro, okoli katerega je nastala organizacija OF, ter da je bilo že na začetku navzoče nezupanje med posamezniki iz ustanovnih skupin. V drugo kategorijo pa sodijo ugotovitve, kot na primer, da komunisti v začetku niso vsiljevali svojih ljudi v odbore OF, ker so bili bolj navezani na partijsko organizacijo; nadalje, da je imel Izvršni odbor OF majhen vpliv na vzpostavljanje Mestnega, Okrožnega, rajonskih in terenskih odborov OF v Ljubljani in da je v tem času organizacija OF, ki so jo začeli sistematično graditi šele septembra, močno zaostajala za njenim političnim vplivom in močjo ter številom pripadnikov.

Drugo poglavje je v celoti namenjeno ustanavljanju in delovanju matičnih in tovarniških odborov OF, to je prvi obliki množičnega povezovanja prebivalstva v OF, ki je bila še posebej značilna za Ljubljano. Avtor je